

مير قاسيم. چشم آزر

س. ج پيشه‌ورى نين آذربايجان دموكرات فيرقه سي نين و آذربايجان مىلى حوكومتي نين يار انماسي او غروندا موباريزه ده رولو حاقيندا

جمعيت تاريخينده خالق كوتله لري نين حل انديجي قووه اولدو غونو گؤستر مكله ياناشي، سياسي-ايجتيماعي خادimler نين ده موهوم رول اوينايدغي قئيد انديلمه ليدير. بونا گوره ده گؤركملي اينقيلابچيلارين و سياسي خادimler نين اينقيلابي فعاليتيني اؤيرنمگين هم علمي، هم ده سياسي- پراكتيكي اهميتي واردير.

سنييد جفر پيشه‌ورى * (1947-1983) آذربايجان و ايران خالقلارينين ايمپنرياليزم و شاهليق قورولوشو علنيه اينقيلابي حركاتي نين يئتيشديرديگي گؤركملي پارتيا و ايجتيماعي خادimler دن بيريدير. جنوبي آذربايجاندا 1945-1946- جي ايللرده آذربايجان دموكرات فيرقه سي نين (آدف) و آذربايجان مىلى حوكومتي نين (آ.م.ج.) يار انماسي و بير ايلليك فعاليتي دؤورونده س. ج. پيشه‌ورى نين يوكسك اينقيلابي- نظري حاضيرليغي و تشكىلاتچيلىق باجاريغي اوزونو گؤستر ميشدير.

ايندييه قدر سوونت ايران شوناسليغيندا و خاريجده جنوبي آذربايجاندا 1945-46- جي ايللر مىلى-آزادلىق و دموكراتيك حركاتي نين موهوم مساله لرينه عاييد بير سيرا مونوقرافيك اثر و مقاله يازيلميشدير. لاكين بو اينقيلابي حاديه لر دؤورونده س. ج. پيشه‌ورى نين سياسي خاديم كيمي رولو حاقيندا آيرجا آيرجا تدقيقات اباريلميشدير. بو، اينقيلابي تجروبه جهتن موهوم اهميته ماليك اولان بير مؤوضوعور. مقاله ده س. ج. پيشه‌ورى نين گؤستريلن دؤورده مىلى-آزادلىق و دموكراتيا او غروندا موباريزه ده رولو 1941 - 1946- جي ايللرده جنوبي آذربايجاندا و ايراندا اينقيلابي حركات قارشيسيندا دور موش بير نئجه پروبلئم اساسيندا، بيغجام صورتده نظر دن كئچيريلير. قئيد اولونمايدير كي، مقاله ده «تاريخي خيدمتلره قبيمت وئريليركن تاريخي خادimler نين موعاصر طبللره نيسبتن وئر مديكلري شئيلري دنئيل اوز سلفلرينه نيسبتن وئرديكلري يئي شئيلر اساس توتولور» [1] مودعاسيندان چيخيش انديلميشدير.

ايرانين شاهليق رژيمينه، ايرتجاعچي و ايمپنرياليزم- پرست حاكيميئينه موناسيبت مساله سي. 1941 - 1946- جي ايللرده ايرانين سياسي- ايقتصادي حياتيندا شاهليق رژيمي، ايري مولكدار لار و كومپرادور بورژوازيا حوكمرانلىق انديردي. 1941- جي ايلين اوقوست-سنتئياير ايلاريندا ايراندا ريشا شاه ديكتاتوراسي (1925-1941) داغيلدي. خالقين موباريزه سي نتيجه سينده موترقي سياسي پارتيا لارا و تشكىلاتلارا فعاليت آزادليغي، ميتينقلر نوماييشلر كئچيريلمه سي و مطبوعات نشر اولونماسي كيمي بير سيرا دموكراتيك آزادلىقلار الده انديلدي. حئي ايرانين عالي قانونوئريجي اورقاني اولان مجلسين 14- جو چاغريشينا (12.03.1946-26.01.1944) فهله صينفي نين و ديگر زحمتكنش طبقه لر نين پارتيا سي ايران توده پارتيا سي نين (ايتپ) عوضولر نين 8 نفر و بير نئجه آز ادخاه دئوتات سئچيلمه سينه مووفق اولونموشدو.

1945- جي ايلين اوليندن م. بيات، م. صدر و حكيمي نين باشچيلىق انتديگي ايرتجاعچي حوكومت ايراندا آزادلىق قووه لري علنيه عومومي هوجوما كئچه رك پروفئسو سياسي پارتيا لاري و ايجتيماعي تشكىلاتلاري، مطبوعاتي باغلاماغا و داغيتماغا باشلادي. تنهر اندا چيخان دموكراتيك «آرمان مىلى» قزئتي 1945- جي ايل اوقوستون 30- دا يازيردي: «ايراندا آزادلىق و دموكراتيا تاماميله تهلوكه يه دوشموشدو. بو ايرتجاعچي حوكومت داوام انتديكجه اولكه ده داخيلي موخاربيه ، فان توكولمه سي و ووروشمالار گوزله نيلير».

بئله بير شراييطده شاه باشدا اولماقلا ايري مولكدارلاردان، كومپر ادور بورژوازيادان، بوكسك روتبه لي حربي و مولكي قوللوقچولاردان، 14-جو مجلسين «اكثریت» تشكيل ائدن دنپوتاتلار بندان عيبارت قاتي ايرتيجاچي قوه لر و اونلارا منسوب ايراده ملي، نهضت ملي، عدالت، وطن و ميهن كيمي پارتيا لار موجود ايرتيجاچي قورولوشو ساخلاماق و مؤحكلمتمك مقصديله مومكون اولان بوتون واسيطه لرله خالقين آزادليق اوغروندا حركاتيني بوغماغا چاليشير ديلار.

ايري بورژوازيانين اولكه نين ايقتيصاديياتي ايله باغلي اولان حيصه سيندن، شهرلرين اورتا طبقه لر بندن، 14-جو مجلسده آزليق («اقلیت») تشكيل ائدن دنپوتاتلاردان و دوكتور محمد موصديقين اطرافيندا بيرلشميش شخصلردن عيبارت ليبرال قوه لر و اونلارا منسوب ايران و مردم پارتيا لاري، عوموميله، ايسنتيمارچي صنيفلارين حاكيميتينه توخونمادان ايري مولكدارلارين حاكيميتده رولونو بير قدر آز التماق ايسته بيرديلر. اونلار قاتي ايرتيجاچي قوه لر طرفيندن خالقا قارشي غئيري- محدود زور اكيليق ايشله ديلمه سي نين اينقيلابي چيخيشلارا سبب اولاجايندان قورخور دولار. بونا گوره ده ايرتيجاچي حوكومتلرين بو عملرينه قارشي چيخير ديلار.

ايرانين فهله صينفندن، كندليلردن، صنعتكارلاردان و آزادخاه ضياليلاردان و اونلارا منسوب ايران توده حيز بندن، ايران فهله و زحمتكشتر همكارلار ايتيفاقيندان (ايفزهي) و ايران آزادليق جبهه سيندن عيبارت اولان دموكراتيک قوه لر اولكه ده حقيقي دموكراتيک رنژيم قورولماسي و ايجتيماعي آزادليقلار اوغروندا، ديكتاتورلوق، ايسنتيداد رنژيمي و ايمپرياليزم علنيه موباريزه اندير ديلر [2]. 1945-جي ايله ايرانين ايرتيجاچي قوه لر بوتون اولكه ده خالقين آزادليق اوغروندا حركاتيني بوغماق اوچون شيددتلي هوجوما كنجديگي گونلر ايرانين دموكراتيک قوه لر نين آزادليق اوغروندا موباريزه تاكتيكاسي خالقين فيكريني ايشيقلانديرماقدان، اوز تشكيلاتلاريني، گنئيشلنديرمك و پارلامنت موباريزه سيندن» [3] عيبارت اولموشدور. حئي جنوبي آذربايجاندا 1945-جي ايلين سئنتيابر-دئكابري ايلاريندا اينقيلابي خالق حاكيميتي نين يارانماغا دوغرو گنئديگي بير شراييطده تهراندان چيخان و ايرانين دموكراتيک قوه لرينه منسوب اولان چوخ نوفوزلو قزنتلردن بير ياز بيدي: حقيقي دموكراتيک قورولوش ياراتماق اوچون «دولت حاكيميتيني ايرتيجاچيلاردان تميزله مكدن، اونلاري موحاكمه و جزالانديرماقدان باشقا هنج بير بول بوخدور... حاكم داييره لر ي تميزله مكدن باشقا بير چاره بوخدور» [4]، گوروندويو كيمي، صوحبت ايرانين ايرتيجاچي حاكيميتيني بيخماقدان گنئميردي.

ايرانين قاتي ايرتيجاچي، ليبرال و دموكراتيک قوه لر نين 1941 - 1945-جي ايللرده شاهليق رنژيمينه و ايرتيجاچي حاكيميته موناسيبي نين اولده نظردن كنجيريلن بيغجام تحليلي گوستير كي، همين ايللرده ايرانين سياسي قوه لر نين هنج بير ي آذربايجان و ديگر خالقلارين ميلي آزادليغيني قارشيا مقصد قويماميشدي. عومومي هوجوما كنجميش ايرتيجاچين قارشيسيني آماق، ايران آزادليق حركاتينا داياق ياراتماق و آذربايجان خالقي نين ميلي و دموكراتيک آزادليغيني تامين ائتمك اوچون موجود سياسي قوه لر دن اساسلي صورتده فرقنن سياسي تشكيلاتين يارانماسي ضروري اولموشدو.

بئله بير سياسي قوه 1945-جي ايلين ايكنجي ياريسيندا جنوبي آذربايجاندا يارانماقدا ايدي. پيشهوري دنبيردي: «بيز اوزون-اوزادي موطاليعه ائنديكن سونرا يقين حاصل ائنديك كي، مؤحك بير تشكيلات ووجودا گلمزسه، گوندن-گونه قوتلنمكده اولان سنلن (ايرتيجاچين هوجومونون-م. ج.) قاباغيني سد ائتمك مومكون اولماياجاق. اونا گوره ده بيرنجي نوبه ده بويوك بير فيرقه ياراتماغا تشبوو ائنديك» [5]. آذربايجان دموكرات فيرقه سي بئله بير سياسي پارتيا اولدو. او زمان جنوبي آذربايجاندا يئني سياسي پارتياين يارانماسيندا فعال ايشتيراك ائتميش مسلكداشلاري نين دا فيكريني ايفاده ائده رك س. ج. پيشهوري دنميشدير: «ايراندا مجلس و دولت ماشيني تاماميله دموكراتيزمين دوشمني اولان موستبيدلرين اليه دوشوب. اونلار بو بويوك واسيطه دن ايسنتيفاده ائده رك آزادليغي و حقيقي دموكراتيا يولوندا موباريزه ائدن

فداکار قووه لري ازیب محو ائتمکده دیرلر. تئهراندا کۆک سالمیش ایرتیجاج و ایستیداد قووه سی خاریجده (تئهراندان خاریجده-م. چ.) وجودا گلن آزادلیق حرکاتلارینی یاتیرماق ایشینده هئچ بیر جینایتدن گئری دورمایاجادیر. بو جینایتلره خاتیمه وئرمک اوچون اورانین (تئهرانین-م. چ.) قودرتینی محلی و میلی ایختییارلار واسیطه سیله سیندیرماق لازیم گلیر. بو ایشده آذربایجان همیشه اولدوغو کیمی ایندی ده قاباقچیل اولمالیدیر. تئهراندان آزادلیق اوماق بؤیوک سهودیر» [6]. بحث اولونان 1945-جی ایلده ایرانین شاهلیق رئژیمینه و ایرتیجاجی حاکیمیتینه قارشی س. ج. پیشهوری نین توتدوغو مؤوقع دیگر سیاسی خادیملرین و قووه لرین مؤوقعیندن تامامیله فرقلی ایدی. پیشهوری اینقیلابی مؤوقع توتاراق ایرانین مرکزی حؤکومتیندن قانون، عدالت و آزادلیق طلب اندیب اینتیظاردا اوتورماغین قطعی علییهینه ایدی. آشاغیدان، خالق کوتله لری نین محلی و میلی اینقیلابی قووه سی ایلده ایراندا ایری مولکدارلارین و کومپرادور بورژوازییانین حاکیمیتینی بیخماگی، اهالی کوتله سینه و میلترلر گئنیش حوققلار وئرلمه سی یولو ایلده ایرانین دؤولت قورولوشونو دموکراتیکلشدیرمگی ایره لی سوروردو. س. ج. پیشهوری آذربایجاندا بؤیوک اینقیلابی ایمکانلاردان ایستیفاده اولونماسینی و بئله لیکله حاکیمیت مسالہسی نین و میلی مسالہنین اینقیلابی یول ایلده حل اندیلمه سینی تکلیف اندیردی.

اینقیلابی شریبطی واختیندا موعینلشدیرمک و اوندان ایستیفاده ائتمک مسالہسی، باشقا اینقیلابی حرکاتلاردا اولدوغو کیمی، 1941 - 1945-جی ایللرده آذربایجاندا میلی-آزادلیق و دموکراتییا اوغروندا موباریزه زامانی خالق کوتله لری نین اینقیلابی چیخیش و اختی نین دوزگون سئچلمه سی نین ده بؤیوک اهمیتی اولموشدور. 1945-جی ایلین ایکنجی یاریسیندا جنوبی آذربایجاندا سیاسی موباریزه: مولکدارلارلا کندلیلر، فابریک-زاوود صاحبیلرله فهله لر، دؤولت ایداره لری ایلده اهالی آراسیندا ایدی. ایرانین حاکیم دایره لری نین آذربایجانداکی میلی ظولمونه قارشی موباریزه سون درجه کسکینلشمیشدی. آذربایجاندا ایرتیجاجین هوجومونون قارشیسینی آلماق و خالقین آزادلیغینا نایل اولماق اوچون چوخ بؤیوک ایمکان وار ایدی. تئهراندا چیخان و ایران آزادلیق جبهه سیله باغلی اولان «بشر» قزنتی 1945-جی ایل آوقوستون 23-ده یازیردی: «حاکیم صینیفلرین اؤزباشینالیغی حددینی کئچنده چاره خالقین موتشککیل عوصیانیندان عیبارتدیر. بو عوصیانین علامتلی ایراندا گورونمکده دیر. آذربایجان تلاتومده دیر و اینقیلابا حاضریدیر». بئله بیر شریبطده ایرانین هم ایرتیجاجی، هم ده لیبرال دایره لری آذربایجاندا خالقین اینقیلابی چیخیشی نین یوبانماسینا، بونولا دا تدریج سویوماسینا و نهایت قارشیسینی نین آلینماسینا چالیشیردیلار. لیبرال سیاسی مؤوقعیه مالیک اولان «بهار» هئچ بیر کونکرئت فاکت گؤسترمه دن ایدیعاندیردی کی، ایرانین مرکزی دؤولتی گویا باشقا ایالتلردن داها چوخ آذربایجانا طرفدارلیق اندیر [7]. تئهراندا چیخان و حاکیم دایره لرله موعین درجه ده باغلی اولان قزنتلردن بعضیلری ایسه یازیردی: آذربایجانلیلار اؤز احتییاچلارینی دئمیشلر و مرکزی دؤولتین دیقیتینی جلب ائده جکدیر. یاخشیسی بودور کی، آذربایجانلیلار اؤز میلی مطلبلرینی و مقصدلرینی دؤولتدن ایسته سینلر و صبر انتسینلر [7]. 14-جو مجلس ریسینی نین موعاوینی شیراز دنپوتاتی سردار فاخر حکمت ایسه سننتیابرین 25-ده مجلسده کی چیخیشیندا طلب اندیردی کی، آذربایجاندا اؤز حوققلاری اوغروندا موباریزه یه قالمیش شخصلرین «اللری و دیللی کسبیسین» [8]. ایرانین 14-جو مجلسینی نین ریسینی س. م. طباطبایی 1945-جی ایل دئکابری 25-ده مجلسده چیخیشیندا دئییردی: فرض اندک کی، ایراندا گوزه چارپان نؤقصلار وار دیر. بوتون ایالتلرده اولدوغو کیمی، آذربایجانلیلارین دا گیلنی و شیکایتلری وار دیر. لاکین گرک سؤزو اؤز و اختیندا دئمک، بئله بیر مؤوقعده یوخ [9].

همین وخت حؤکومت آذربایجاندا خالقین اینقیلابی حرکاتینی بوغماق اوچون بیر طرفدن سیلاحلی قووه لردن ایستیفاده ائتمگه باشلادی، دیگر طرفدن وخت قازانماق اوچون تبریزده اینقیلابی حرکاتین باشچیلاری ایلده دانیشیغا گیردی. 1945-جی ایلین یاییندا م. صدر حؤکومتی طرفیندن (21.10.1945-5.06) جنوبی آذربایجانداکی ژاندارم قووه لرینه گؤستریش وئریلدی کی، مولکدارلارلا کندلیلر آراسیندا باش وئرن ایختیلافلارا بیرباشا مستقیل اولاراق قاریشسینلار و بو یول ایلده اینقیلابی حرکات قوشولان کندلیلره دیوان توتسونلار. بو مساله ایلده علاقه دار تبریزده

چيخان « آذربايجان» قزنتي يازيردي: « تهران ايرتيجاعسي نين قارا بارماغي آذربايجان كندلرينده گورسنگه باشلانير. بونلار كندلره توكولن سايسيز-حسابسيز ژاندارملاردان عيبارتدير. مولكدارلارين تورپاقلاريني قوروماق، بهره (تورپاق رنتاسي-م. چ.) آلماق بهانه سيله كندليلري دويور، اينجيدير و ناراحات انديرلر» [10].

« آذربايجان» قزنتي يازيردي: « ايرانين مركزي حوكومتي هنج و اخت اوز تجاوزكار مامورلاري نين جينايتلري نين قارشيسيني آلمغا حاضير اولمور. دوداق كسمك، داغ باسماق، قارين بيرتماق و بو فاجيعه ايله قتل و غارت ائتمگين اورتا عصرلرده بئله آز سايقه سي واردير». آذربايجاندا خالق حركاتيني بوغماق مقصدي ايله حكيمي حوكومتي (20.01.1946-3.11.1946) 1945-جي ايل نويابرين 17 و 18-ده آذربايجاندا گنتمك اوچون تئهراندان قزوين شهرينه طرف بويوك بير قوشون دستهسي گوندردي. حوكومت بونولا ياناشي شرقي و غربي آذربايجاندا بوتون قوشون، ژاندارم و پوليس قوه لري نين ايختيياريني دا بير نفرين-گنئرال درخشاني نين الينده توپلانماسينا امر وئردي. ايران حوكومتي 1945-جي ايل نويابرين 25-ده تيريزده آذربايجانين بعضي روحانيلري، فابريك-زاوود صاحيبيلري، تاجيرلري، مولكدارلاري و معاريف خاديملري واسيطه سيله آذربايجان دموكراتلاري نين باشچيلاري ايله « دانيشيغا» گيردي. بو دانيشيقلاردا ايران حوكومتينين تمثيل ائدن شخصلر اصرارلا طلب انديرديلر كي، ژاندارملارين و دؤولت مامورلاري نين ظولموندن جانا دويموش و اليه سيلاح گوتوروب آزادليق اوغروندا ووروشان كندليلرين الينده كي سيلاحلاري بيغيشديرماق باره ده قرار قبول اولونسون و سيلاحلار تئزليكله توپلانسين و يالنيز بوندان سونرا « ايشلر حاقيندا موداكيره ائدك» [11] و « گوزله يك گورك تئهراندان دؤولتين نومائنده سي نه گوستريش گتيرير» [12]. حوكومتين بو سياسي حيله سي باش توتمايدي.

همين گونلر ايران حوكومتي آذربايجاندا اينقيلابي حركات رهبرلري ايله بيرباشا دانيشيغا دا گيردي. بو ايش اوچون ايران شاه دؤولتي نين سياسي خادimlerيندن، او زامان آذربايجاندا والي تعيين اولونموش مرتضى بيات (سهاموالسلطنه) شاهين و مركزي حوكومين رسمي نومائنده سي كيمي 1945-جي ايل دئكابرين 7-ده تيريزه گلدي. دئكابرين 8-دن 11-نه قدر ايران حوكومتي و آذربايجان خالقي نين نومائنده لري آراسيندا دانيشيقلار گنتدي. آذربايجانين نومائنده هئياتينه س. ج. بيشهوري باشچيلىق انديردي. ايران حوكومتي نين بو دانيشيقلاردا مقصدي باش قاتماقدان، و اخت قازانماقدان، خالقي آلماتماقدان عيبارت ايدي. ايران دؤولتي نين نومائنده سي آذربايجان نومائنده لريندن حوكومه گوندريلمك اوچون « آذربايجان خالقي نين طلبلري نين سيباهي سيني» [13] ايسته ميشدي. آذربايجان نومائنده لري 1945-جي ايل نويابرين 20-ده اوزونو آذربايجان موسسيسلر مجلسي اعلان ائتميش آذربايجان خالق كونقرسي نين (20-21.11.1945-جي ايل تيريز) دئكلاراسيياسيني، قرارلاريني و بياننامه سيني ايران دؤولتي نين نومائنده لرينه تقديم ائتميش و بيلديرميشدير كي، آذربايجان خالقي نين اساس طلبلري بو سندلرده گوستريليمش و و اختينا ايران شاهينا، مجلسينه و حوكومتينه گوندريلميشدير. همين تاريخي سندلره و ايران كونستيتوسياسينا موافيق اولراق آذربايجان خالقي آذربايجاندا موختار حاكميت اورقانلاري ياراتماغا باشلاميشدير. ايران حوكومتي نومائنده لري آذربايجان خالقي نين اساس طلبلري ايله هنج جوره راضيلاشماديلار، كچيك و اهميتسيز مساله لرين موداكيره سينه اصرار ائنديلر و ميلي موختاريتدن ال چكلمه سيني ايره لي سوردولر [14]. بونلارا گوره ده موداكيره نتيجه سيز قورتاردي. مرتضى بيات شاه و حوكومه معلومات وئرمك اوچون دئكابرين 11-ده تيريزدن تئهرانا گنتمه لي اولدو.

آذربايجاندا آزادليق اوغروندا سياسي و صينفي موباريزه نين سون درجه كسكىلشديگي، ايرانين ايرتيجاع قوه لري بوتون واسيطه لرله خالقين اينقيلابي چيخيشي نين قارشيسيني آلمغا چاليشديغي بير و اختدا، س. ج. بيشهوري خالق اينقيلابي نين يئتيشديگيني و اونون اوچون بويوك ايمكان يارانديغيني و اختينا گورموشدور. او، يازديغي مقاله لرينده، نيطق و چيخيشلاريندا دونه-دونه خبردارليق انديردي كي، اينقيلابي چيخيش

اوچون يارانميش فورستي الدن وئرمک اولماز، الؤریشلي شراييطدن واختيندا ايستيفاده ائتمک لازيمدير. س. ج. پيشهؤرى 1945-جي ايل سننتيابرين 12-ده دئيردي: « فورستدن ايستيفاده ائده بيلمک اؤزؤ بؤيؤک ايستعداد و لياقت ايسته بير. بيز فورستي الدن وئرمگه راضي اولاي بيلمريک، ايالت انجومي و محلی موختاريت مسالهسنني عملي صورتده حياتا کئچيرمه ليک» [15]. سننتيابرين 20-ده ايسه او « آذربايجان» فزئئينده يازيردي: « بيز هر قيمته اولور-اولسون جاهان حاديه لري نين وئردیگی ایمکاندان ايستيفاده ائديب آزدليغيميزي تامين ائده جهميک» [16].

موتتفيق قوشونلاري نين ايراندا اولماسي ايرتيجاع قوه لري نين ال-قولونو معين درجه ده باغلاميشدي. بين الخالق شراييط ايمپنرياليزمي آذربايجاندا ميلي-آزدليق حرکاتي عليهنه بيلواسيطه چيخماق ایمکانيندان محروم ائتميشدي. 1945-جي ايلين مابيندا س.س.ر.ي- نين فاشيست آلمانياسي اوزرينده تاريخي غلبه سي دونيادا قوه لر نيسبتيني ميلي-آزدليق، دموکراتييا و سوسياليزم جبهه سي خنيرينه دگيشديردي. ايراندا، او جومله دن آذربايجاندا خالق کوتله لرينه چوخ بؤيؤک اينقيلابي تاثير گؤستردي و آزدليق حرکاتينا قودرتلي تکان وئردی. بو تاريخي غلبه آذربايجاندا اهالي نين اورتا طبقه لريني-اورتاباب کندليلري، صنعتکارلاري، آزاد پئشه صاحيبلريني، ضياليلاري و خيردا بورژوازياني تر دوددن چيخارتدي، اؤز حوقوقلاري اوغروندا سوسيال-سياسي موباريزه يه جلب ائتدي. اهالي نين داها گننیش صينيف و طبقه لري ميلي-آزدليق و دموکراتييا اوغروندا موباريزه يه قوشولدو. ايرانين ايستيمار چي حاکيم طبقه لري ايسه اولکه نين دموکراتيک قوه لري اوزرينه هوجوما کئچدي. بئله بير شراييطده س. ج. پيشهؤرى آذربايجاندا ميلي-آزدليق حرکاتي اوچون يارانميش فورستدن، الؤریشلي ایمکاندان واختيندا و تاخيره سالمادان ايستيفاده ائتمگه چاغيريردي. او، 1945-جي ايل سننتيابرين 12-ده « آذربايجان» فزئئينده يازيردي: « ايندي آذربايجان خالقي نين الينه بؤيؤک بير فرصت دوشموشدور. بوندان ايستيفاده ائتمه مک خيانتدير» [17]. ايرانين ليبرال بورژوا داييره لري نين فيکريني ايفاده ائده رک 1945-جي ايل اوکتابرين 11-ده 14-جو مجلسده كي نيطقنده دوکتور محمد موصديق ده دئيردي: « ان ياخشي مؤوقع بيز ايستيفاده ائتمه لي اينديكي مؤقعدير. من يقين ائديرم كي، خارجي قوشونلار بو مملکتدن گئندن سونرا (حاکيم داييره لر) بيزيم سئچكي قانونوموزون ايصلاح ائديلمه سینه راضي اولماياجقلار» [18].

جنوبي آذربايجاندا سياسي پارتيسانين يارانماسي ضرورتي.

ريضا شاهين ديکتاتوراسي داغيلاندان سونرا جنوبي آذربايجاندا سياسي پارتيسان و ايجتيماعي تشکيلاتلارين فعاليتيني خصوصي قئيد ائتمک اولار. او، جومله دن «آذربايجان جمعيتي»، «آذربايجان زحمتکنش لري تشکياتي»، «دموکراتييا طرفدارلاري مرکزي»، «آنتي فاشيست جمعيت»، «آذربايجان فهله و زحمتکنش همکارلار ايتتيفاقی»، دموکراتيک تشکيلاتلاردان، مطبوعاتدان و شخصلردن عيبارت اولان «آزدليق جبهه سي» و «ايران توده پارتياسی» کيمي ايجتيماعي و سياسي تشکيلاتلار 1941 - 1945-جي ايلرده آذربايجانين بوتون ويلايت و محاللاريندا، شهرلرينده، ايش و ياشاييش يئرلرينده گننیش تشکيلات شبکه سي ياراتميش، بؤيؤک تبليغات و تشويقات ايشي آپارميش، آزدليق، دموکراتييا و زحمتکنش لرين حوقوقو اوغروندا موباريزه ائديرديلر. 1945-جي ايلين سننتيابريندا آذربايجان فهله و زحمتکنش همکارلار ايتتيفاقی نين 19 مين نفر دن چوخ عوضو وار ايدي [19]. يئنه همین تاريخده آذربايجاندا ايران توده پارتياسي نين عوضولري نين سايي 60 مين نفره چاتميشدي [20]. آزدليق جبهه سي آدلي ايجتيماعي تشکيلاتين آذربايجانين بؤيؤک شهرلرينده نوماینده لري وار ايدي. بو موترقی سياسي- ايجتيماعي تشکيلاتلار 1945-جي ايله ايرانين ايرتيجاع قوه لر نين آزدليق حرکاتي عليهنه عومومي و شيددتلي هوجومونون قارشيسيني آلمغا و خالقين آزدليغيني تامين ائتمگه قادير دئييديلر. يالنيز عومومخالقين اينقيلابي قوه سي واسيطه سيله بو ايشين عؤده سيندن گلیمک

اولاردي. بونون اوچون جمعيتين داها چوخ صنيف و طبقلرينين آزادليق اوغروندا موباريزه يه جلب اولونماسي، خالقين اينقيلاي عنعنه و تجروبه سيندن واختيندا و باجاريقلا ايستيفاده اندهييلن، آقرار موناسيئتر مسالهسني، ايراندا ميلي ظولم اولونان خالقلا اوز موقددراتيني تعيين انتمك حوقوقو وئريلمه سي مسالهسني، اورتا طبقه لره و ميلي بورژوازييا موناسيئي آريجيل اينقيلاي مؤوقعدن قويان و سايره اينقيلاي تدبيرلري حياتا كنجيرمك اوغروندا موباريزه آپارا بيلن پارتيا لاييم ايدي. هله 1927-جي ايلده ايران كومونيست فيرقه سي نين 2-جي قورولتايي ايراندا ايمپرياليزم و شاهليق قورولوشو علنيهينه موباريزه ده گننيش معنادا ميلي-اينقيلاي پارتياين يارانماسيني مومكون حساب انتميش و گؤستر ميشدير كي، بو پارتيا فهله لرین، كندليلرين و خيردا بورژوازييانين اينقيلاي بلوكونون پارتياي اول بيلر [21]. ا.ك.پ.- نين بو باره ده قراريندا دئييليردي: « ايران كومونيست فيرقه سي چاليشماليدير كي، مؤوجود اولان بوتون تشكيلاتلار، فهله لر، كندليلر، صنعتكارلار، هابئله خيردا بورژوازييانين اينقيلاي دسته لري ايله رابيطه ياراتسين. بو رابيطه ني تشكيلات اوصولو ايله مؤحكملاسين. يوخاريديكي تشكيلاتدا فراكسييا رولو اويناين سول دسته لر واسيطه سيله همين دسته لر آراسيندا ائتيلاف (كواليسييا) ياراتسين و بو يول ايله گننيش اينقيلاي پارتيا تشكيلاي اوچون زمينه حاضير لانسين» [22].

ا.ك.پ.- نين بوتون ايران اوچون نظرده توتدو غو عمومخالق معناسيندا ميلي-اينقيلاي پارتياين يارانماسينا ايلك دفعه عملي اولاراق س. ج. پيشهوري باشلادي. او، ايلك نؤوبه ده تهرانداندا نشر انديردیگي « آژير» ادلي قزئنده (05.1943-11.1945-جي ايلرد) و تيريزده چيخان «آذربايجان» قزئنده (1945-1946-جي ايلرده) ماركسيزم-لنينيزم تعليمينه و كونكرت فاكلارا اساسلاراق ايراندا ميلي-اينقيلاي پارتياين ميلي (و عموم اولكه اوزره) و صيني وظيفه لريني، تشكيلات و تاكتيكا اساسلاريني تحليل انده رك كوتله ره چاتديردي. بو سيرادا « آژير» قزئنده 1944-جو ايلين ايون ايندا درج انديلميش « هانسي پارتيا دوغرو و دوزگون پارتيادير؟» باشليقي سيليله مقاله لر خصوصيله قئي ائيلمه ليدير. س. ج. پيشهوري بو مقاله لرده جمعيتده صينيقلرين و طبقه لرین آراسيندا ضديت و موباريزه نين پارتيا لارين مئيدانا گلمه سینه سبب اولماسيندان، سياسي پارتيا لارين صيني منافع اوزرينده قورولماسيندان، بعضي شرايطده ايسه جمعيتين مناعي نين واحيد ميلي پارتياين مئيدانا گلمه سي لوزومونو قارشيا چيخارماسيندان و ميلي پارتيا لاريندا دا لابودن صيني منافع اساسيندا قورولنمه سيندن گننيش صورتده بحث انتميشدير. او، گؤستريردي كي، پارتيا لارين بونؤوره سي و اساسي محض علمي نظريه اوزرينده قورولماليدير. س. ج. پيشهوري مقاله لرینده پارتياين اهميتيندن گننيش صورتده بحث انده رك گؤستريردي كي، پارتيا ياراديلديقا تاريخين تكامل و سيچرايشي، زامان و مكانين مؤوجود شرايطي و اولارين تاثيرلري، جمعيتين احتياج و طلبلري نظره آينماليدير. ساغلام نظريه و دقيق علمي پلان اولمادان، سياسي-ايجتماعي فعاليت گؤستريلمه دن نتيجه الده ائيله بيلمز، پارتيا رهبرليگي اولمادان حرکات و عوصيانلار جمعيت و خالق اوچون خطري و ضررليدير.

س. ج. پيشهوري سياسي پارتيا لارين صيني منافع اوزرينده قورولدوغونو نظره آلاق 1941 - 1946-جي ايلرين كونكرت تاريخي شرايطينده ايراندا صينيقلرين وضعيتيني، بير-بيريله علاقه لريني، جمعيتده توتدوقلاري مؤوقعلريني دريندن تدقيق و تحليل انتميشدير. او، بو نتيجه يه گلמידير: « بورادا (ايراندا چ. م.) صينيقلر هنج ده ترقی انتميش اولكه لرده اولدوغو كيمي كلاسيك فورمادا گؤزه چارمير. صينيقلر هله بير-بيريندن چوخ دا اوزاقلاشماميشلار. هر بير دسته موعين شكيلده ساير دسته لرله علاقه داردير. ايران كيمي گنري قالميش اولكه لرده جمعيتين موختلاف دسته و صينيقلرين مناعي بير چوخ حاللاردا بير-بيرينه اويغون گلير و عيني لشير. بو صينيقلرين موباريزه مقصدي بير چوخ حاللاردا بير و يا بير نچه موعين صنيف علنيهينه يونه لير. بو جهتن ايران كيمي اولكه لرده پارتيا تام معناسي ايله صيني پارتيا اول بيلمز. بو اصل اوزره دير كي، شرق اولكه لرینده كي پارتيا لارين بير چوخو ميلي (عموم خالق-م. چ.) و كوتلوي خاراكتره ماليك اولور» [23].

جنوبي آذربايجاندا 1941 - 1946-جي ايللرده فهله صينفي و ديگر زحمتكش طبقه لر تكلليده سياسي موباريزه نين غلبه سيني تامين ائتمك ايمكانينا ماليك دئييديلر. قوللوقچولار، آزاد پئشه صاحيبلر، دوكانچيلار و اورتا طبقه لر نين ساير دسته لري بو و يا ديگر صينيف و طبقه ايله سيخي صورتده باغلي ايديلر. شهرلرده، قصبه و بؤيوك كندلرده مينلرله خيردا اعمالاتخانا صاحيبلر عئيني زاماندا اوز ساحه لر ينده فهله ليك ائديرديلر. تورپاقسيز كندلرله مولكدار لار آراسيندا اون مينلرله خيردا تورپاق صاحيبلر و ار ايدى. فابريك- زاوود صاحيبلر نين چوخو عئيني زاماندا تيجار تله مشغول اولور و تورپاق صاحيبي ايديلر.

جنوبي آذربايجاندا ايري مولكدار لار و كومپرادور بورژوازيا ايستيتنا اولماقلا، خالقين ديگر صينيف و طبقه لري نين موهم سياسي، ايقتيصادي و سوسيال مساله لرده منافعلري بير-بيرينه اوغون گليردي. آذربايجاندا گؤستريلن صينيف و طبقه لر آراسيندا موعين منافع بيرليغي و اوغونلوغو وار ايدى كي، اونلار ميلي اينقيلابي پارتييا، گننيس اينقيلابي پارتييا ياراتماغا و اونون رهبرليغي ايله عمومخالقين اينقيلابي گوجونو بيرلشديرمگه ايمكان وئريردي. بو سيرادا خصوصيله خالقا دموراتيك آزادليقلار وئرمك، اولكه نين سوسيال-ايقتيصادي ترقى سيني و آبداليغيني تامين ائتمك، فئوداليزم قاليقلاريني لغو ائتمك، معاريفي، مدنيتي و صحيه ني اينكشاف ائتديرمك، ميلي ظولم اولونان خالقلارا ميلي آزادليق وئرمك، اولكه ني ايمپرياليست دؤولتlerin آسيليغيندان قورتارماق، دؤولت مأمورلاري نين، ايرتيجاچي مولكدارلارين و ژاندارملارين ظولم و جينايترلر نين قارشيسيني آماق، اولكه ده عدالتلي قانونون و آساييشين حؤكمرانليغيني ياراتماق مساله لري عمومخالقين طلبى كيمي قارشيدا دورودو.

بنله ليكله، پيشهورى جنوبي آذربايجاندا عموم-خالقين منافعينه اوغون يئني بير پارتيانين يارانماسي ضرورتيني اساسلانديرديقدان سونرا همين پارتيانين يارانماسي اوغوندا موباريزه يه باشلادي. س. ج. پيشهورده اولان پئشهكار اينقيلابي يا مخصوص كنفيترلر اونا بنله بير پارتيانين تشكيلينده موهم رول اوينااماغا ايمكان و صلاحيت وئريردي. سوسيال-ايقتيصادي حيات و آزادليق اوغوندا موباريزه نين گنديشي بورادا يئني سياسي پارتيانين يارانماسي اوچون گننيس زمين حاضيرلاميشدي. س. ج. پيشهورى 1944-1945-جي ايللرده آذربايجاندا سفرلري زاماني بورادا يئني سياسي پارتييا يارانماسي ساحه سينده ايكنجي موهم آدديمي اتميش اولدو. او بو مقصدله جنوبي آذربايجان 1905-1911-جي ايللر ايران اينقيلابيدان باشلاراق فهله، كومونيست و ميلي-آزادليق حركاتلاريندا فعال ايشتيراك ائتميش، اينقيلابي و دموراتيك پارتيالاردا فعاليت گؤسترش گؤركملي اينقيلابچيلار و آدلي-سانلي آزادخاهلارلا گؤروشوردو. س. ج. پيشهورى بو زامان آذربايجانين تبريز، خوي، سالماس، اورمو، ساراب، اردبيل، آستارا و باشقا شهرلرينده اولموش [24] بو يئرلرده فهله لر نين، كندليرين، ضياليلارين، صنعتكارلارين، فابريك-زاوود صاحيبلر نين، دوكانچي و تاجيرلرين، خيردا و اورتا مولكدارلارين، روحانيلرين و دؤولت قوللوقچولارين نين ترقى پرور، وطنپرست و آزادخاه نومائنده لري ايله شخص گؤروشوموش و صؤحبت ائتميشدير. آذربايجان خالقي نين احتياجلاري، حوقوقلاري و ميلي-آزادليغي مساله لري هر طرفلي موداكيره ائديلر و اونلارين حاقيندا فيكيلر سؤيله نيليردي. س. ج. پيشهورى بو گؤروشلري و موداكيره لري باره ده 1944- جو ايلين ايبونوندا « آژير » قزتينده يازيردي: « آلتى ايلي سئچكي موباريزه سي ايستر-ايسته مز مني جمعيتين داخيلينه سؤوق ائتدي. هر يئر گنتديم. مولكدارلارين طمطراقلي ائولري، كندليرين داخمالاري، فهله لر نين منزىلاري، بير سؤزله تبريز اهالي سي نين بوتون طبقه لري ايله تانيس اولدوم. من ايسته بيرديم ائشيديم، گؤروم، آنلايم و علاج يولو تاپيم، منيم مقصديم دليل، سند، عيلت آختارماق ايدى» [25].

جنوبي آذربايجانين باشليجا حياتي پروبلملريني احاطه ائدن بوتون بو صؤحبت، موباحيئه و موداكيره لر نين گنديشيدنه اورادا يئني سياسي پارتيانين يارانلارين رهبر قروپو اورتايلا چيخدي، خالق حركاتي نين يارانماق پارتيانين كوتلوي، ميلي-آزادليق، دموراتيك و اينقيلابي خاراكتيري و وظيفه لري موعينلشدي. بوندان سونرا جنوبي آذربايجاندا 1945-جي ايلين آقوست-سئنتيابر آيلاريندا عملي صورتده يئني سياسي

پارتییا یار ادیلماسینا باشلاندى. بو باره ده س. ج. پیشهوری یازمیشدیر. « فیرقه میزی یارادانلار میلی حرکتیمیزی ووجودا گتیرمک اوچون صینیفلری میلی شو عارلار واسیطه سیله جلب ائتمک لوزومونو جیدی بیر صورتده درک ائتمیشدیلر. بو قرارا گلدیلر: اول دموکرات فیرقه سی (پارتیاسی-م. ج.) نامینه میلی بیر تشکیلات ووجوده گتیر سینلر» [26].

س. ج. پیشهوری پارتیانین آدینا خصوصی اهمیت وئریدی. او، بو عقیده ایدی کی، « پارتیایا آد قویوقدا اساس مقصد نظره آلینمایدیر» [27]. « دموکرات» آدی گنیش صینفی اساسی اولان بیر پارتییا یارانماسی باخیمیندان، خصوصیله جنوبی آذربایجاندا ایران مشروطه اینقیلابیندان و ش. م. خیبابانی دؤوروندن خالقین بو خار اکتندره پارتییا ایله تانیس اولماسی جهندن چوخ موناسیب ایدی. بو آد پارتیانین دموکراتیک وظیفه لره مالیک اولاجاغینی موعین ائدیردی.

آذربایجان دموکرات فیرقه سی نین تشکیلی. پارتیانین بیرینجی یازیلی سندی-آذربایجان دموکرات فیرقه سی نین موراجیعتنامه سی آذربایجان و فارس دیلرینده س. ج. پیشهوری طرفیندن یازیلدی. بوندان سونرا آذربایجان دموکرات فیرقه سی نین (آدف) ایلك بیاننامه سی تبریز، اورمو و خوی شهرلرینین گؤرکملی آزاخاهلاریندان 77 نفر طرفیندن ایضا ائیلدی و 1945-جی ایل سننتیابری 3-ده (1324-جو ایل شهریور آبی نین 12-ده) آذربایجان بوتون بؤیوک-کیچیک شهرلرینده یاییلدی (بو سند 12 شهریور بیاننامه سی آدی ایله ده مشهور اولموشدور).

آدف- نین ایلك بیاننامه سینده او زمان ایراندا فعالیت گؤسترن ترقی پرور سیاسی پارتییا و تشکیلاتلاردان فرقلی اولراق بیر-بیریله عوضی صورتده باغلی گؤتورولموش ایکی موهوم پروبلیم: آذربایجان خالقی نین میلی-آزادلیغی و ایرانین سیاسی ایداره اوصولونون دموکراتیکلشدیریلمه سی مساله لری ایرلی سورولموشدو. بو بیاننامه ده آذربایجانا موختاریت الهه ائدیلمه سی، آذربایجانین ایقتیصادی و مدنی ترقی سی، آذربایجان دیلی نین آذربایجاندا رسمی دیل اولماسی کیمی طلبلر 12 ماده دن عیبارت شو عارلار شکلینده وئرلمیشدی. بیاننامه ده یازیلیمیشدی: ایرانین ایستقلالیتینی و اراضی بوتولوغونو ساخلاماقلا آذربایجانا داخلی آزادلیق وئرلمه لیدیر کی، اؤز موقددراتینی اؤزو تعیین ائتسین [28].

1945-جی ایل سننتیابری 5-ده آذربایجان دموکرات فیرقه سی نین اورقانی اولان « آذربایجان» قزنتی نین بیرینجی نؤمره سی نشر ائیلدی. «آذربایجان» قزنتینه س. ج. پیشهوری اؤزو شخص رهبرلیک ائدیردی. دئمک اولار کی، بو قزنتین سیاسی، ایجتیماعی و تشکیلاتی اهمیتی تقریبین بوتون باش مقاله لری س. ج. پیشهوری طرفیندن یازیلیمیشدیر. « آذربایجان» قزنتی آذربایجان دیلینده چیخیر، خالقا پارتیانین مرام و مقصدینی منطقی و چوخ آیدین دیله چاتدیریدی.

1945-جی ایل سننتیابری 13-ده تبریزده آدف-نی یارادانلارین ایلك کونفرانسی اولدو. بو کونفرانس پارتییا ایشلرینه رهبرلیک ائتمک اوچون 11 نفر دن عیبارت کومیته (موسیسلر کومیته سی) یاراتدی. همین کومیته یه س. ج. پیشهوری صدر و م. شوستری صدر موعاونی سئچیلدی.

1945-جی ایل اوکتیابری 2-ده تبریز شهرینده آذربایجان دموکرات فیرقه سی نین بیرینجی قورولتایی آچیلدی. پارتیانین 38 شهر، ماحال و ویلایت تشکیلاتی قورولتایا 277 نفر نوماینده سئچیمیشدی. قورولتایین بیرینجی ایجلاسیندا 247 نفر نوماینده ایشتیراک ائدیردی. آدف- نین بیرینجی قورولتایی نین بوتون موذاکیره لری و یازی ایشلری آذربایجان دیلینده آپاریلیدی. قورولتای آدف- نین پروقرامینی و نیظامنامه سینی موذاکیره و قبول ائتدیکن، آدف- نین مرکزی کومیته سینی (42 نفر) و مرکزی تفتیش کومیسسیاسینی (12 نفر) سئچدیکن سونرا اوکتیابری 4-ده اؤز ایشینی مووقفیتله قورتاردی. س. ج. پیشهوری آدف- نین بیرینجی قورولتایی نین گنیشینه اولدن آخیرا قدر مستقیم صورتده رهبرلیک

ائتمیشدیر. قورولتای آدف- نین مرانامه سینی و نیظامنامه سینی قبول ائده رک ایجتیماعی حیاتین بوتون ساحه لری اوزره پارتیبیانین حرکت خطینی، پربنسیپلرینی و تشکیلات قورولوشونو مو عین ائتدی.

آدف- نین مرانامه سینده ان یاخین وظیفه لر مو عین ائدیله رک آذربایجانین سیاسی و میلی- مدنی ترقی سینی سورعتلندیرمک مقصدی ایله بیلاتاخیر ایالت و شهر انجمنلری سنجکی سینه باشلانماسی، آذربایجانا ایران داخیلینده محلی موختاریت و اوز حیاتی ایسته دیگی کیمی قورماق اوچون گنیش حقوقلار وئرلمه سی طلب ائدیلدی [29]. مرانامه ده گؤستریلدی کی، خالقا گنیش دموکراتیک آزادلیقلار وئرلمه لی و مستبیدلر حاکیمیتی محو ائدیلمه لیدیر. مرانامه نین 6-جی ماده سینده ایسه دئییلدی: «خالقین عومومی سس وئرله سی یولو ایله حقیقی خالق دموکراتیک دؤولتی یارادیلما لیدیر» [30]. آدف- نین مرانامه سینده ایقتیصادیات ساحه سینده دؤورونو کئچیریب چوروموش ایقتیصادی اوصولون مو عاصیر و عالی ایقتیصادی-ایجتیماعی قورولوش ایله عوض اولونماسی طلب اولونوردو. پارتیبیا مرانامه سی آذربایجاندا خالق کوتله لرینین خئیرینه اساسلی دموکراتیک ایصلاحات حیاتا کئچیریلمه سینی بیر وظیفه اولاراق قارشیا قویوردو. او جمله دن مرانامه ده کندیلرین تورپاقلار تاملین اولونماسی و فهله لرین سوسیال-ایقتیصادی طلبلری خصوصیله قئید ائدیلمیشدی. آدف- نین مرانامه سینده آذربایجاندا ماعاریف و مدنیتین دموکراتیک مضموندا و آذربایجان دیلینده هر طرفلی اینکیشاف ائتدیریلمه سی طلب اولونوردو. س. ج. پیشهوری آدف- نین مرانامه سینی بئله قییمتلندیرمیشدیر: «مرانامه نین اساس مسالهی آذربایجانلیلارین بیر میلّت اولاراق تانیلماسی و موختاریت مسالهی حساب اولونور» [31].

آدف- نین نیظامنامه سی دموکراتیک مرکزیت پربنسیپینی قبول ائتمکله پارتیبیانین تشکیلات بیرلیگینی یارتماغا خیدمت ائدیلدی. نیظامنامه ده گؤستریلدی کی، پارتیبیا اونون مرانامه و نیظامنامه سینی قبول ائدن، آزی 20 یاشا مالیک اولان، پارتیبیانین ایلك تشکیلاتلاریندان بیرینده آردیجیل ایشتیراک ائدن و پارتیبیا مسؤولیتی داشیبیان شخصلر قبول اولونا بیلرلر. اولار پارتیبیا طرفیندن وئرلن وظیفه لری حیاتا کئچیرمه لی و هر آی پارتیبیا عوضولوک حاقی وئرله لیدیرلر [32]. آدف- نین صینی ترکیبی نین موختالیفلیگی، میلی-آزادلیق حرکاتی نین حل ائدیجی موباریزه عرفه سینده اولماسی و پارتیبیانی ایرتیجاع اگنتلریندن قوروماق ملاحظه سی نظره آلیندیغیندان نیظامنامه ده پارتیبیا عوضولری نین حقوقو مو عین درجه ده محدود ایدی. بیر سیرا حاللاردا مرکزیت اوستونلوق وئریلدی.

بئله لیکله. س. ج. پیشهوری نین تشکیله سینی گؤستریدگی پارتیبیا یاراندي و سورعتله بوی آتدی.

آذربایجان دموکرات فیرقه سی نین یارانماسی موهوم، موترقی و اینقیلابی حادثه ایدی. س. ج. پیشهوری یازیر کی، بو پارتیبیانین شو عارلاری چوخ آیدین، کونکرت و باشا دوشوله جک ایدی. خالق میلی موختاریت، دیل آزادلیغی، کندلی-مولکدار و فهله-صاحبکار موناسیبتی نین دوزگون یولا قویولماسینی، خالق حاکیمیتی تاملین ائتمک شو عارینی چوخ یاخشی باشا دوشوردو [33]. اونا گؤره ده آدف- نین یارانماسی خالق طرفیندن بویوک رغبت و اومیدله قارشیلاندي.

آدف- نین ایلك بیاننامه سی نشر اولان گوندن (3.11.1945) خالق کوتله لری تبریزه پارتیبیانین و «آذربایجان» قزنتی نین عونوانینا گؤندر دیکلری تئلقرام و مکتوب و اسیطه سیله دموکرات فیرقه سینده قوشولدوقلارینی بیلدیریر و بو پارتیبیا قبول اولونمالارینی خواهیش ائدیلدی. تبریزدن پارتیبیانین مرکزیندن گؤستریش گؤزله مه دن موسیسلر طرفیندن اردبیل، اهر، ماکی، ماراغا، مرند، اورمو و خوی و بیلایتلرینده عجبشیرده، شیشواندا، نقدئی ده، جولفا، ساراب و دیگر شهرلرده پارتیبیانین تشکیلاتلاری یاراندي. قورولتایدان سونرا ایسه آدف اوز

تشکیلاتلارینی پارتییا پروقرامی نین و نیظامنامه سی نین طلبلرینه اویغون اولاراق قورماغا باشلادی. او جومله دن ایلك پارتییا تشکیلاتلاری یارایدی. 1945-جی ایل نوپابرین اوللرینه قدر آدف- نین بوتون ویلایت و شهر تشکیلاتلاریندا پارتییا کونفرانسلاری کئچیریلدی.

میلی-آزادلیق و دموکراتیک حرکاتین باش خطی نین قورونماسی. ایرانین شاهلیق حؤکومتی آدف- نین یارانماسینی دوشمنچیلیکله قارشیلادی، آذربایجان خالقی نین آذربایجانا موختاریت وئرلمه سی، ایقتیصادی و مدنی اینکیشاف کیمی قانونی طلبلری نین هئج بیرینی قبول ائتمه دی، آذربایجان میلی-آزادلیق حرکاتینی سیلاح گوجونه یاتیرماق خطینه کئچدی. بنله بیر شراییطده، آدف یاراناندان آز سونرا اونون قارشیسیندا آذربایجاندا میلی-آزادلیق حرکاتینا عملی صورتده رهبرلیک ائتمک کیمی موهوم وظیفه دورموشدو. بو وظیفه نین حیاتا کئچیریلمه سینده پارتییانین و حرکاتین باش خطی نین قورونماسی نین چوخ بؤیوک اهمیتی اولموشدور.

آدف- نین ایلك بیاننامه سینده، پروقرامیندا و آذربایجان خالق کونفرئسی نین قرارلاریندا ایران داخلینده آذربایجانا موختاریت وئرلمه سی، آذربایجانین سوسیال، ایقتیصادی و مدنی ترقی سی، آذربایجاندا آذربایجان دیلی نین رسمی دیل اولماسی و ایرانین سیاسی قورولوشونون دموکراتیکلشدیریلمه سی اوغروندا مباریزه پارتییانین و حرکاتین باش خطی کیمی مو عینلشدیریلیمیشدی.

آذربایجان دموکرات فیرقه سی یاراندیغی گوندن باش خطین قورونماسی اوغروندا مباریزه آپارمیشدیر. آدف- نین ایلك بیاننامه سی یازیلارکن بو پارتییانین یارادانلارین بیر قروپو فقط مدنی موختاریت شو عاری ایرلی سورموشدولر و بو بیرینجی ماده ده بنله ده عکس اولموشدو. بو باره ده س. ج. پیشهوری بنله یازیر: «بیز بیلیردیک کی، الیمیزده دؤولت تشکیلاتی، سیاسی قودرت و ایختیار اولماز سا فارس مو تعصیلری بیزه مدنی موختاریت وئرلمه جکلر. مدنی موختاریت عیباره سی محدود اولدوغو اوچون داخلی آزادلیق و اوز مو قددراتینی اوزو تعیین ائتسین سوزو ایله موختاریت سوزونو عوض ائتدیک» [34]. او زامان ایران حؤکومتی بوتون واسیطه لرله آدف- نین و میلی-آزادلیق حرکاتی نین باش خطینده ایبتتلر یاراتماغا چالیشیردی. اورمو ویلایتینده تبریزه-آذربایجانین مرکزینه تابع اولما یاراق تئهرانلا علاقه ساخلایان؛ موختاریت، میلی-مدنی ترقی، آذربایجان دیلینده معاریف و ایداره کیمی خالق اوچون حیاتی اهمیتی اولان مساله لردن ایمتیناع ائدن دموکرات فیرقه سی یاراتماغا جهد اولوندو. بعضیلری آدف-یه داخل اولماق اوچون قئید و شرط قویور، آذربایجانین ایراندان آیریلدیغی و ایلحاق مساله سی کیمی یالان خبرلر یاییر، پرنزیدنت سئچکیمی کئچیریلدیگینی اوی دورور، بوتون تورپاقلارین بؤلونمه سینی و سرما یدارلارین محو ائدیلمه سینی و ایلا آخر، ایرلی سوروردولر. دیگر طرفدن ایسه مولکدارلاردان بعضیسی ژاندارم قوه لری واسیطه سیله کندلیلر اوزرینده طولمو سون حده چاتدیریب، بعضی فابریک-زاوود صاحبی ایسه فهله صاحبکار مونسابتینی سون دورجه گرگینلشدیریردی. بوتون بونلار آدف- نین باش خطی نین علنییه ایدی، میلی-آزادلیق حرکاتینی ضعیفه دیردی. اونا گوره ده پارتییا قطعی صورتده اونلارین علنییه چیخدی. آدف- نین اورقانی اولان «آذربایجان» قزنتی پارتییا یاراناندان 15 گون سونرا یازیردی: «شوعارلاریمیزین علنییه سول شو عارلار ایله اوزلرینی پهلوان گؤستریمک ایسته ین لووغالارا دموکرات فیرقه سینده مؤئیدان وئرلمه یهچکدیر» [35]. س. ج. پیشهوری پارتییانین اورقانییدا قطعیتله بیلدیریردی: «بیاننامه ده گؤستریلن شو عارلاری ایصلاح ائتمک مومکوندور. لاکین اونلارین اساس و پرینسیپینی دگیشمک اولماز» [36]. س. ج. پیشهوری پارتییانین باش خطینی اینقیلابی مؤوقعدن و آردیجیل صورتده موذافیعه ائدیردی. او، پارتییا قورولتا ییندا چیخیشدا دئییردی: «بیز ایرانین ایستیقلا لیتینی و آذربایجانین داخلی موختاریتینی ایسته بیریک. کیمین بو مراملارا علاقه سی وار قالسین. کیم بو شو عارلار ایله موخالیفدیر، ایندین گنتسین» [37]. س. ج. پیشهوری نین سعیی نتیجه سینده پارتییا قورولتا ییندا پارتییانین باش خطی قطعیتله موذافیعه اولوندو. پارتییا قورولتا یی نین موذاکیره سینه وئریلن پارتییا پروقرامی لایحه سی نین بیرینجی ماده سینده (عمومی سیاسی مساله لر بؤلمه سینده) آذربایجانا ایختیارات الده ائتمک اساس وظیفه لردن حساب اولونوردو. بو، پارتییانین ایلك بیاننامه سینده اعلان اولونموش باش خطدن گنری

چکيلک دئمک ايدی. «ايختیارات» سۆزو حاکمیت اوغروندا موباریزه نی و اؤز موقددراتینی تعیین ائتمک حوقوقونو اؤزونده عکس ائتدیرمیردی. میلی-آزادلیق قووه لری اونون اطرافیندا بیرلشمز دیلر. بونا گۆره ده آدف قورولتایی نین نوماینده لری ایلك چيخیشلاریندا آذربایجانین داخیلی موختاریتی طلبینی ایرلی سوردولر. س. ج. پیشهوری ده اؤز چيخیشیندا گۆستریردی: «حوکومت خالقین اینده اولمالیدیر. بو دا محلی و میلی موختاریت واسیطه سی ایله اولایلر» [38]. موداکیره لر نتیجه سینده قورولتایی یئکدیبلایکله پارتییانین پروقرامیندا «ايختیارات» سۆزونون موختاریت ایله عوض ائدیلمه سینی قرارا آلدی [39]. آذربایجاندا گندیب و آذربایجانین آزادلیغی علییهنه موباریزه آپاران مولکدارلارین تورپاقلاری نین کندلیلر آراسیندا بولونمه سی مسالسه قورولتايدا موداکیره ائدیلمه سی زامان ایکی-اوج نفرین چيخیشیندا پارتییانین باش خطینی آگمک مئیلی اؤزونو گۆستریدی. نوماینده لردن بیري بوتون تورپاقلارین بولونمه سینی تکلیف ائتدیردی. س. ج. پیشهوری قورولتايدا موداکیره اولونان بو مساله باره ده چيخیشیندا دئمیشدیر: «ایندیکی وضعیته تورپاق بؤلگوسو (بوتون تورپاقلارین بؤلگوسو-م. چ.) مسالسه سنی مئیدانا آتماق صحیح دئییلدیر. بو فیکیر چوخ منطقی و عادیلانه دیر، اما بوگونکو شرایط اونا ایجازه وئریمیر» [40]. نوماینده لردن بیر نچه سی آذربایجاندا گندیب آزادلیق علییهنه موباریزه آپاران مولکدارلارین تورپاقلارین کندلیلر آراسیندا بولونمه سی علییهنه چيخاراق، بو تورپاقلاردان گلن گلیرین پارتییانین احتیاجلارینا صرف اولونماسینی و یا بو گلیر ایله کند تصرفاتی بانکی یارادیلماسینی تکلیف ائتدیلر [41]. قورولتایی بو تکلیفلری ده رد ائتدی و او دؤور اوچون داها دوزگون اولان یول سئچدی: آزادلیق دوشمنی اولان مولکدارلارین تورپاقلارین موصادیره اولونوب کندلیلرین ایختیارینا وئرلمه سی و قالان مولکدارلار کندلیلر آراسیندا موناسیبتین خصوصی قانونا مو عین ائدیلمه سی قرارا آئیندی و پارتییانین پروقرامینا داخیل ائدیلدی. [42]. بیر مودت سونرا، 1947-جی ایلین اییون آییندا س. ج. پیشهوری تورپاق بؤلگوسو باره ده آدف-نین توتدوغو مؤوقع حاقیندا ایضاحات وئریمیشدیر: «آذربایجاندا تورپاغین ان موهم حیصه سی ایري مولکدارلارین ایختیاریندادیر. یوز مینلره قدر خیردا مولکدار و آز تورپاقلی کندلیلر کنار ائتمک اولماز. بیز آذربایجاندا اولان شرایط داخیلینده خصوصی مولکیتی لغو ائده بیلیمزدیک. بیز ائله یه بیلیمزدیک میلی (عموم خالق-م. چ.) بیر پارتییا اولدوغوموز حالدا بیرینجی قدمده صیفی موباریزه نی آلولان دیراق» [43]. پارتییانین تشکیلات ایشلرینده ده باش خطن آیینتی اؤزونو گۆستریمیشدی. آدف-نین اردبیل، مرند و اورمو ویلایت کومیته لرینده ایري مولکدار و تاجرلر رهبرلیگی اله کئچیریمیشدیلر. اولار پارتییانین فعالیتینی اؤز منافعلرینه او یغونلاشدیرماغا چالیشیردیلر. پارتییانین تبریز تشکیلاتلارینین دا شهر کومیته سی نین نظارتیندن چيخماق تهلوکه سی یار ائتمیشدی. س. ج. پیشهوری نین بیلاواسیطه تشبوو ایله آدف-نین مرکزی کومیته سی و 1945-جی ایلین نوایبریندا کئچیریلن ویلایت کونفرانسلاری بو وضعیتین قارشیسینی آلدی. تبریز کومیته سینه و گۆستریلن ویلایت پارتییا کومیته لرینه پارتییانین پروقرامینی و میلی-آزادلیق حرکتی نین اینقیلابی پرنسیپلرینی آردیجیل اولاراق گۆزله یین و حیاتا کئچیرن شخصلر سئچیلدیلر. آدف-نی یارادانلارین ایلك کونفرانسیندا (13.11.1945) پارتییانین موسیسلر کومیته سی یار ائدیغی و اوندان سونرا آدف-نین قورولتایی طرفیندن پارتییانین مرکزی کومیته سی و مرکزی تفتیش کومیسسیاسی سئچیلدیگی (4.10.1945) تاریخدن آذربایجاندا میلی-آزادلیق حرکتینا پارتییا طرفیندن کولکٹیو رهبرلیک ائدیلمیشدیر. پارتییانین مرکزی کومیته سی نین گئنیش پلنوملاریندا واختاشیری اولاراق گونون موهم پروبلملری موداکیره اولونموش، موافیق قرارلار چيخاریلیمیش و حیاتا کئچیریلیمگه باشلانمیشدیر. بو کولکٹیو رهبرلیکده س. ج. پیشهوری اینقیلابی تجربوه سینه، نظری حاضرلیغینا، تشکیلاتچیلیق باجاریغینا و اولکه نین سیاسی، ایقتیصادی و میلی حیاتینا چوخ دریندن بلد اولدوغونا گۆره خصوصی یئر توتوردو. س. ج. پیشهوری پارتییانین مرکزی کومیته سی نین گۆستریشلرینی حیاتا کئچیره رک آذربایجاندا اینقیلابی حرکتین، میلی-آزادلیق موباریزه سی نین آیری-آیری مرحله لرینه چوخ واختیندا و دوزگون ایستقامت وئریمیشدیر.

آدف-نین مرکزی کومیته سی نین بیرینجی گئنیش پلنومو 1945-جی ایل اوکتیابرین 4-ده تبریزده تشکیل اولونموشدور. پلنومدا پارتییانین رهبر و مسئول ایشچیلریندن 80 نفره یاخین ایشتیراک ائتمیشلیر. پلنوم جاری ایشلری ایداره ائتمک اوچون 9 نفردن عیبارت هئیات سئچدی.

پلنومون بو سئچکيسي حاقيندا همين گون اؤز ايشيني قورتارماقدا اولان پارتيا قورولتايينا معلومات وئريلدي. قورولتاي طرفيندن س. ج. پيشهوري آدف م. ک. نين صدری، م. شيوستري و س. بادقان موعاينلري سئچيلديلر [44]. آدف م. ک. نين اجراییه هئياتي س. ج. پيشهوري، س. بادقان، م. بيريا، س. جاويد و م. شيوستري دن عيبارت اولموش و 1946-جي ايلين اوکتيابریندن ز. قيامي، م. ويلايي، م. نونکراني و ت. شاهين ده م. ک. نين اجراییه هئياتينه جلب اولونموش و اونون ايجلاساریندا عوضو کيمي ايشتيراک ائتميشلر.

آذربايجان دموکرات فيرقه سي نين خالق حاکيميتي اوغروندا موباريزه يه رهبرليگي.

ايرانين شاهليق حؤکومتي ايله آذربايجان خالقي آراسيندا موناسيبت سون درجه گرگينلشديگي شراييطده، 1945-جي ايل نويابرين 8-9-دا تبريز شهرينده آدف مرکزي کوميته سي نين ايکينجي پلنومو اولدو. پلنومدا آدف م. ک. نين صدری س. ج. پيشهوري « عومومي سياسي وضعيت و پارتياين گونده ليک شوعارلاري » حاقيندا معروضه ائتدي. بوندان علاوه ايالت و ويلايت انجومنلري، ايران مجلسي سئچکيلرينه داير معروضه لر و موذاکيره لر ده اولدو. پلنومون س. ج. پيشهوري نين معروضه سي اساسيندا قبول ائتديگي قرارينين آذربايجان ميلي- آزادليق حرکاتيندا بؤيوک اينقلابي اهميتي اولموشدور. همين قرارين اوچونجو ماده سينده دئييليردي: « ايالت و ويلايت انجومنلرينين سئچکي سيني خالقين اؤز گوجو ايله باشلاماق. کوميته (آدف- نين مرکزي کوميته سي- م. چ.) ياخين بير زاماندا بوتون آذربايجان خالقي طرفيندن سئچيلن نوماینده لردن بؤيوک بير کونفرانس تشکيل ائتمه ليدير » [45]. گؤستريلن قرارين آلتينجي ماده سينده ايسه دئييليردي: « کندلرده کندليره هوجوم ائدن ژاندارملارين عوموم جامعاتين قوه سي ايله قاباغي آلتينين » [46]. آدف م. ک. نين بو قراری آذربايجاندا خالق حاکيميتي اوغروندا عملي موباريزه يه گؤستریش ايدی. س. ج. پيشهوري خالق حاکيميتي اوغروندا موباريزه نين ايکي ايسيتيقاتده گئتديگيني قئيد ائديردي. بيری خالق حاکيميتي يارانماسي اوغروندا دينج يوللا سياسي موباريزه، او بيری سيلاحي موباريزه.

آذربايجاندا خالق حاکيميتي يارانماسي اوغروندا دينج سياسي موباريزه 1945-جي ايل نويابرين 10-دان 20-دک آذربايجان بوتون قصبه و شهرلرينده ايزديهامي خالق بيغينجاقلاري تشکيل اولونماقلا حياتا کئچدي. آذربايجان اهالي سي نين بير ميليون ياريمان چوخونون ايشتيراک ائتديگي بو بيغينجاقلاردا خالق آذربايجانا ايران داخيلينده موختاريت وئريلمه سيني، تنزليکله ايالت و ويلايت انجومنلرينين تشکيل اولونماسيني طلب ائدن قرارلار قبول ائدير، بو قرارلارين حياتا کئچيريلمه سيني سورعتلنديرمک اوچون اؤز آرالاريندا نوماینده لر سئچيردي. پيشهوري نين گؤستردیگي کيمي « نوماینده لر ايجريسینده آذربايجان خالقي نين بوتون صينيفلري گؤزه چارپيردي » [47].

خالق بيغينجاقلاريندا سئچيلميش نوماینده لرین (724 نفر) ايشتيراکي ايله 1945-جي ايل نويابرين 20-21-ده تبريزده آذربايجان خالق کونفرنسي (اخک) کئچيريلدي. بو زمان آذربايجان خالقينا يقين اولموشدو کي، ايران دؤولتي اونا موختاريت و آزادليق وئرمله جکدير. حؤکومت ايالت و ويلايت انجومنلرينين تشکيل اولماياجاغيني حئي رسمي صورتده اعلان ائتدي. اونا گؤره ده آذربايجان خالق کونفرنسي اوزونو موسيسلر مجلسي اعلان ائتدي، آذربايجان ميلي مجلسي و ميلي حؤکومتي ياراتماغي قرارا آلدی. کونفرنس اؤز نوماینده لریندن 39 نفر دن عيبارت ميلي هئيات سئچيب، قرارلارينين حياتا کئچيريلمه سيني اونا تاپشيردي. س. ج. پيشهوري آدف م. ک. نين صدری و ميلي هئياتين عوضو اولماقلا اونون فعاليتينده ياخيندان ايشتيراک ائديردي.

آذربایجان میلی هیئاتی ایشه باشلادیغی گوندن (21.11.1945) آذربایجاندا ایکی حاکیمیتلی لیک یارانندی: بیر خالقین، او بیر ایسه ایرتیجاعتین رسمی دولت حاکیمیتی ایدی. میلی هیئاتی وظیفه سینه، گوردیو ایشلره و آرخالاندیغی قوه یه گوره موقتی اینقیلابی حکومت آدلاندیرماق اولاردی. میلی هیئات خالقین قودرتینه آرخالانراق بیر سیرا اینقیلابی اهمیتلی ایشلر گوردو: ایران حکومتی طرفیندن آذربایجاندا تاخیلین داشینیب آپاریلماسی نین قارشیسینی آدی، ایرتیجاعتی مولکدارلارین اساسیز شیکایتلری اوزره حبس اولونموش یوزلرله کندلینی حبسدن آزاد انتدیردی، خالقین آسایشینی پوزانلارلا اینقیلابی یول ایله موباریزه آپاردی و س. میلی هیئات 1945-جی ایل نوایبرین 25-ده تبریزده بیر نچه نفر ایری تاجیر، مولکدار، روحانی و یوکسک روتبه لی دولت قوللوچوسونون ایشتیراکی ایله موداکیره لر و دئکابرین 8-11-ده ایسه شاهین و ایران حکومتی نین نوماینده سی مورتوزا (مرتضی) بیاتلا دانیشیقلا آپاردی. بو دانیشیقلا ایران حکومتی تشبوت انتمیشدی. او بو یول ایله آذربایجان دمokratلاری موقابیلینده سیاسی قوه یار اتماق، واخت قازانماق و خالقی آداتماق ایسته بیردی. لاکین خالقا بیر داها معلوم اولدو کی، ایران دولتی آذربایجانا موختاریت و ئرمک ایستهمیر و دانیشیق اوچون گوندردیگی شخصین هنج بیر قرار قبول انتمک صلاحیتی بوخوردور.

آذربایجان میلی هیئاتی آذربایجان میلی مجلسی سئچکیلرینه باشلاماق حاقیندا 1945-جی ایل نوایبرین 21-ده فرمان وئردی. بو ایش اوز- اوزلوگونه اینقیلابی اهمیته مالیک ایدی. ایراندا سئچکی فرمانینی دولت باشچیسی-شاه وئردی. س. ج. پیشهوری سئچکی فرمانی نین شاهسیر وئریلمه سینی «بؤیوک بیر ایش» آدلاندیرمیشدیر [48]. آذربایجان میلی مجلسی نین سئچکی قانونو اساسیندا 1945-جی ایل نوایبرین 27-دن آذربایجانین بوتون ویلایتلرینده آذربایجان میلی مجلسینه سئچکیلر باشلانندی. بو زمان تبریز، اردبیل، اورمو، ماراغا، میانداب، اهر، مشکین، خالخال، خوی، ماک، مرند و سالماس کیمی شهرلر ایران حکومتی نین سیلاحلی قوه لرینین حکومتی ایتیندا ایدی. اونلار آذربایجان میلی مجلسینه سئچکیلری پوزماغا چالیشیردی. بونا باخمایاراق سئچکیلر دئکابرین 1-ده هر یئرده بؤیوک موقبیتله قورتاردی. 32 سئچکی دایره سیندن 100 نفر دنپوتات سئچیلدی. بونلارین چوخ بؤیوک اکثریتینی آذربایجان اهالیسی نین ان گورکملی اینقیلابچی، وطنپرست و معاریفور شخصلری تشکیل اندیردی. س. ج. پیشهوری آذربایجاندا خالق حاکیمیتی یارانماسی اوغروندا سیاسی-ایجتیماعی موباریزه ده آدف مک-نین صدر موعاونلری م. شیوستری و س. بادقان باشدا اولماقلا خ. آذرباقان، م. بیریا، م. ویلابی، ز. قییمی، ح. زفری، ک. هاشیمنیا، ح. جودت، ت. شاهین و باشقالارینین** تشکیلاتچیلیق فعالیتینه یوکسک قییمت وئرمیشدیر [49].

آدف خالق حاکیمیتی اوغروندا دینج سیاسی موباریزه ایله یاناشی سیلاحلی موباریزه ایستقامتینده ده حاضرلیق ایشلری آپاردی. آدف- نین مرکزی کومیتته سی نین 1945-جی ایل نوایبر پلننومونون قراریندا کندلیله هوجوم ائدن ژاندارملارین قاباگی نین آلینماسینا گؤستریش وئرلمیشدی. آیدین ایدی کی، خالق ژاندارملارین قارشیسینی آلماق ایسته دیکده ژاندارملارلا، ایرتیجاعتی مولکدارلارلا و دولت قوشونلاری ایله ووروشمالی اولماقلا و حادیه لرین گندیشی خالقی سیلاحلی موباریزه یه گتیریب چیخاراجاقدی. بونا گوره ده قاباجادان حاضرلیق گورولمه دن، دوشونولمه دن بئله بیر قرار حیاتی دئییلدی. س. ج. پیشهوری یازیر کی، آدف یارانان گوندن «ایسته دیکلریمیزی تامین انتمک اوچون مؤحکم بیر حربی تشکیلات یار اتماق یولوندا چالیشیردی» [50]. هر طرفلی حاضرلیقدان سونرا 1945-جی ایل اوکتوبرین ایکنجی یاریسیندا خالق حاکیمیتی یار اتماق اوغروندا سیلاحلی موباریزه باشلانندی. او زمان اله سیلاح گؤتوروب خالق حاکیمیتی اوغروندا مؤشکیل موباریزه آپاران شخصلر فدایی آدلاندیردی. س. ج. پیشهوری یازیر: «او گونلرده فدایی دسته لری ایله مستقیم اوزوم رابیطه ساخلا بیردیم» [51]. خالق حاکیمیتی اوغروندا سیلاحلی موباریزه یه ده آدف- نین مرکزی کومیتته سی نین حربی رهبرلیگی باشچیلیق اندیردی. آدف مک-نین سندلریندن معلوم اولور کی، سیلاحلی موباریزه نین حربی ایستراتگییا و تاکتیکاسی باره ده ایکی باشلیجا تکلیف اولموشدور. بیرینجیسی، سیلاحلی بیر دسته نی گیزلیجه تبریز شهرینه توپلاماق، ایران حکومتی نین بو شهرده کی سیلاحلی قوه لرینه ققیلدن هوجوم ائده رک اونلاری

ترک سیلاح انتمک، ایداره لری توتماق، عئینی زاماندا بو عملیاتی بیر-ایکی بؤیوک شهرده ده تطبیق انده رک هوجومو گئنیشلندیرمک تکلیفی ایدی [52]. آف- نین حربی رهبرلیگی بو تکلیفی رد ائتمیشدیر، چونکی بو تکلیف خالقین اوزونون اینقیلابدا ایشتیراک انتمه سینی نظرده توتوردو و سیلاحلی دسته نی خالقین کؤمگیندن محروم اندیردی. غئیری-اینقیلابی ماهیتده اولان بو پلان مطلق مغلوبیتله نتیجه لندردی. سیلاحلی موباریزه باره ده ایکینجی تکلیف آذربایجانین بیر نچه ماحالیندا، کند یئرلرینده عئینی واختدا پارتیزان و وروشلا رینا باشلاماقدان عیبارت ایدی. عمومی حربی تاکتیقا اولاراق قرارا آلینمیشدی: ایران حؤکومتی نین آذربایجاندا بؤیوک شهرلرده کی سیلاحلی قوه لری نین بیر-بیریله علاقه لرینی عئینی واختدا کسمک، اولجه کند یئرلرینده سیلاحلی ایرتیجا عچیلاری و ژاندارم دسته لرینی ترک سیلاح انتمک، قیمت آلینان سیلاحلارلا علاوه فدایی قوه لری یاراتماق، کیچیک شهرلری و نهایت محاصیره یولو ایله بؤیوک شهرلری آزاد ائتمک [53].

ایران حؤکومتی آذربایجاندا کی بوتون سیلاحلی قوه لرینی و ایرتیجا عچی مولکدارلارین سیلاحلی دسته لرینی میلی-آزادلیق حرکتی علئیهینه سفربر ائتدی و بؤیوک جینایتلره باشلادی.

آف اینقیلابی حرکتین گئنیشینده گونده لیک رهبرلیک اندیردی. سیلاحلی موباریزه یه حاضرلیقدان آسیلی اولاراق آف-نین اورقانی اولان «آذربایجان» قزئتینده کونکرت گؤستریش وئریلیردی، س. ج. پیشهوری 1945-جی ایل اوکتیابرین 12-ده «آذربایجان» قزئتینده یازیردی: «بیز بونولا بوتون خالقیمیزی تحمله، صبره و متانته دعوت اندیریک». اوکتیابرین 26-دا ایسه یازیردی: «بیز آچیق دئییریک: اگر ژاندارم ریسلری باشلادیقلاری جینایتلردن ال گؤتورمزسه، اگر دؤولت مأمورلاری یئرلرینده اوتورمازسا، خالق اوزو قالخار، اولاری یئرینده اوتوردار». آذربایجان خالق میلی-آزادلیق اوغروندا سیلاحلی موباریزه یه هر طرفلی حاضر اولدوغو گون- نوایبرین 16-دا آف-نین گؤستریشی ایله علاقه دار س. ج. پیشهوری «آذربایجان» قزئتینده یازیردی: «خالق اوز باشینا چاره انتمه لیدیر».

همین گون، 1945-جی ایل نوایبرین 16-دا تئهراندا ان ایران قوشونلاری نین باش قرارگاهی طرفیندن تبریزه، آذربایجاندا کی دیویزییا کوماندانینا وئرین امرده دئییلیردی: «اردبیل، تبریز و ریضاییه (اورمو- م. ج.) شهرلرینده و سایر یئرلرده ژاندارملاری و پولیسلری ده اوز امرینیز آلتینا آلماقلا دؤولت ایداره لرینی، خصوصن والیلیگی ظابطلرین و عسکرلرین سون قطره قانینا قدر سیلاحلی مودافیعه اندین. شهرلرده ساکیتلیک یارادین و هر جور اینقیلابین قارشیسینی آلین» [54].

آذربایجان فداییلری ایرانین ایرتیجا عچی حؤکومتی نین سیلاحلی قوه لرینه ایلك ضربه نی 1945-جی ایل نوایبرین 16-دان 17-سینه کئچن گنجه ماراغا، مردن، مییانا، ساراب و اردبیل ماحاللاریندا عئینی بیر واختدا ووردولار. نتیجه ده نوایبرین 17-ده مییانا، ساراب و نیر شهرلری، ماراغانین عجبشیر، بیناب و شیشوان قصبه لری، قولوکند و خامیر کندلری، مردن یام کندي و اردبیلین بیر نچه بؤیوک کندي حؤکومت قوه لریندن آزاد اندیلدیلر. بنله لیکله ده تبریز، اردبیل، آستارا، ماراغا، مییانداب، اورمو، خوی و ماکی شهرلرینده کی حؤکومت قوه لری بیر-بیریندن آیری سالیناق تکلمیش اولدولار. آذربایجان فداییلری بیر-بیریندن آرتینجا آذربایجان کندلرینی، قصبه لرینی و شهرلرینی ایران حؤکومتی نین سیلاحلی قوه لریندن آزاد ائتدیلر. دنکابرین 12-ده تبریز شهری فداییلر طرفیندن محاصیره یه آلیناراق ایران قوشون حیصه لریندن تمیزلندی. ان سونوجو آزاد اندیلن اورمو شهری اولدو (19.12.1945). دنکابر آبی نین 20-دن آذربایجان ایرانین ایرتیجا عچی حؤکومتی نین ظولموندن تامامیله خیلاص اندیلدی. س. ج. پیشهوری آذربایجاندا خالق حاکیمیتی یارانماسی اوغروندا سیلاحلی موباریزه ده (23.10- 20.12.1945) فدایی باشچیلاریندن تبریزدن ج. کویانین، اورمودان م. ح. آزادوطنین، اردبیلدن ه. م. محمدوندین، ماراغان م. ر. کبیری نین، خویدان ن. خ. یئکانی نین، زنجاندان ق. خ. اوسانلونون، مییاندابان ق. صوبحی نین و آ. صادیقانین، سارابدان ق. ر. جاویدانین، مردندن س. ک. اعلمین، مییاندان ق. دانیشیانین، آستارادان ف. دهقانین، ه. هاشیمی نین و باشقا فدایی باشچیلاری نین شوجاعت و فداکارلیق

گۆسترديكلريني خوصوصيله قنيد ائتميشدير [55]. ايران قوشونوندا اولموش اينقىلابچي ظابيطلردن آذربايجانا گلنلر ده خالق حاكمييتي قورولماسي اوغروندا قهرمانلىقلا ووروشدولار.

1945-جي ايل دنكابرين 12-ده تبريز شهرينده آذربايجان مىلى مجلسي آچيلدي و همين گون آذربايجان مىلى حؤكومتى تشكيل اولدو. 12-13 دنكابر گونلري گورولن بوتون موهم اينقىلابي اهميتلي ايشلره س. ج. پيشهورى نين بيلواسيطه ايشتيركي ايله آد ف م ك طرفيندن رهبرليك ائدلميشدير. او جومله دن دنكابرين 12-نه قدر تبريزي موخاصيره ائتميش فدايى قوه لر نين تبريزه داخل اولماسي، آذربايجان مىلى مجلسي نين آچيليشي، مجلسين داخيلي نيظامنامه سي نين يازيلماسي و قبول ائدلمه سي؛ آذربايجان مىلى حؤكومتى نين تركيبي و ايش پروگرامي حاضير لاناراق مىلى مجلسين موذاكيره سي نه و تصديقينه تكليف اولونماسي؛ ايران حؤكومتى نين تبريز شهرينده كي ژاندارم، پوليس و قوشون قوه لر نين تسليم اولماسي (13.12.1945) حاقيندا اونون كوماندانلاري ايله دانيشيق آپاريلماسي كيمي چوخ موهم اينقىلابي ايشلري گؤستر م ك اولار.

آذربايجان مىلى حؤكومتى، س. ج. پيشهورى نازيرلر شوراسي نين صدرى (باش نازير) اولماقلا داخيلي ايشلر، خالق قوشونلاري، كند تصروفاتي، معاريف، صحيه، مالييه، عدليه؛ يول، پوچت، تئلقراف و تئلقون؛ تجارت و ايقتيصاد، ايش و زحمت نازيرليك ريندن عيبارت اولموشدور (ايران داخيلينده آذربايجان موختاريتى پرينسيپينه و آذربايجان مىلى مجلسي نين همين پرينسيپي گؤزله ين داخيلي نيظامنامه سي نه اويعون اولاراق آذربايجان مىلى حؤكومتى تركيبينده حربى و خارجي ايشلر نازيرليك لري ياراديلمادي). مىلى مجلس ز قيايميني آذربايجان عالي محكمه سي نين ريسي و ف. ابراهيميني آذربايجان پروكورورو سئچميشدي.

آذربايجان مىلى حؤكومتى نين ايش پروگراميندا ايران داخيلينده آذربايجانين موختاريتى پرينسيپينه تاماميله رعايت اولونموشدور. بو پروگرامدا آذربايجانين سياسي، ايقتيصادي، سوسيال و مدني حياتي نين بوتون ساحه لر نين مىلى-آزادلىق و دموكراتيا اساسلاري اوزره يئنيدن قورولماسي، اينكىشاف ائتديريلمه سي و آذربايجانين موختاريتى نين حياتا كئچيريلمه سي و مؤحكملنديريلمه سي اوچون ياخين مودتده گؤروله جك اساس وظيفه لر موعين اولونموشدو.

1946-جي ايل يانوارين 26-29-دا آد ف مركزى كوميته سي نين تبريز شهرينده كئچيريلميش اوچونجو (آذربايجاندا خالق حاكمييتى دؤورونده بيرنجي) پلننومو (پلننومدا پارتيانين 36 تشكيلاتي نين و خالق حاكمييتى اورقانلاري نين 128 نفر رهبر و مسؤل ايشچيلري ايشتيراك ائديردى) آد ف م ك- نين صدرى س. ج. پيشهورى نين « فيرقه و مىلى دؤولتين اساس مساله لري حاقيندا» معروضه سي اساسيندا قبول ائنديكي قراردا م ك اجرابيه هئياتي نين مىلى-آزادلىق موباريزه سينده گوردويو ايشلري تقدير و مىلى حؤكومتين ياراديلماسي يولوندا گؤتوردويو حركت خطي تصديق ائتدي. بو قراردا دئييلميشدير: « مىلى دؤولت و مىلى مجلسين باشلاديقلاري بؤيوك ايصلاحات گر ك دقيق بير صورتده داوام ائتديريلسين و مركزى كوميته بو ايصلاحاتين دموكراتيك و مىلى اساسلار اوزرينده حياتا كئچيريلمه سي نه ياخيندان نظارت ائتسين» [56]. پلننوم مىلى حؤكومتين ايش پروگرامي نين داها سورعتله و داها ديقتله حياتا كئچيريلمه سي اوچون م ك- نين اجرابيه هئياتينه تاپشيري ق وئردى و بو ساحه ده بوتون پارتييا عوضولرينين وار قوه سي ايله چاليشماسيني لازم گوردو. مركزى كوميته پلننومو فيرقه نين خالق حاكمييتينه فيرقه تشكيلاتلاري و ايداره لرده ايشله ين فيرقه عوضولري واسيطه سيله رهبرليك ائده جگيني موعين ائتدي.

بئله ليكله، س. ج. پيشه‌وری آدف و آ.م.ح-نين يارانماسي اوغروندا موباريزه ده سون درجه موهوم رول اويناميش، بونونلا ياناشي فيرقه‌نين مڪ-نين صدري و ميلي حؤكومتين باش نازيري اولراق فيرقه پروقرامي نين و ميلي حؤكومتين ايش پروقرامي نين حياتا كنجيريلمه سينه ده بيلاواسيطه رهبرليڪ انتميشدير.

ادبيات

- 1 لئنين، كوللياتي، 2-جي ج. س. 192.
- 2 برنامه و نظامنامه حزب توده ايران، تهران، 1944، س. 2. ايران آزادليق جبهه سي نين مرامنامه سي، باخ: « خاور نو»، (تبريز)، 11.02.1945.
- 3 ايران توده پارتيياسي نين مرامنامه و نظامنامه سي، س. 1.
- 4 « نامه رهبر»، (تهران)، 27.11.1945.
- 5 « آذربايجان»، (تبريز)، 12.09.1945.
- 6 « آذربايجان»، 10.09.1945.
- 7 « يغما» (تهران)، 21.10.1945.
- 7 آ « نسيم صبا» و « آزادقان» (تهران). 19.11.1945.
- 8 ه. كى استوان. سياست موازنه منفي در مجلس 14، تهران، 1950، 2-جي جيلد، س. 90.
- 9 « جبهه» (تهران)، 26.12.1945. ايران پارتيياسي نين اورقاني.
- 10 « آذربايجان»، 12.10.1945.
- 11 « آذربايجان» 30.11.1945.
- 12 قيزيل صحيفه لر، تبريز، 1946، س. 373.
- 13 « آذربايجان»، 11.12.1945.
- 14 يئنه اورادا.
- 15 « آذربايجان»، 12.09.1945.
- 18 يئنه اورادا. 20.09.1945.
- 17 ميرجعفر پيشه‌ورى (جاواذادئ خالخالئ). سئچيلميش اثرلري (يئرسيز)، 1965، س. 220.
- 18 ه. كى استوان. سياست موازنه منفي در مجلس 14-جو، س. 147-148.
- 19 « آذربايجان»، 24.09.1945.
- 20 « آذربايجان»، 20.09.1945.
- 21 ژورنال « كومونيستيچئسكي اينتئرناتسيونال». م.، 1921، № 50، س. 33.
- 22 « آذربايجان» (يئرسيز)، 1965، س. 139. آدف مڪ-نين نظري و سياسي اورقاني.

23 ميرجعفر پيشهوري. سنچيلميش اثرلري، س. 406-407.

24 س. ج. پيشهوري 19.05.1944، 25.09.1944، 20.02.1945-10، 20.02.1945-10، مائي-ايبول، آوقوست 1945-جي ايلده دفعه لرله تبريزده، 1945-جي ايل مارتين اورتالاريندا خوي، سالماس و اورمو شهرلرينده، آپرنلین ايکينجي ياريسيندا اردبيل و آستارا شهرلرينده اولموشدور.

25 « آڙير » (تهران)، 11. 06. 1944.

26 شهر يورين اون ايکيسي. 1945-1946، تبريز، 1325، س. 2.

27 ميرجعفر پيشهوري. سنچيلميش اثرلري، س. 408.

28 آذربايجان دمokrat فيرقه سي نين مورجيعتنامه سي. تبريز، 1945.

29 آذربايجان دمokrat فيرقه سي نين مراننامه سي و نيظامنامه سي. تبريز، 1945، س. 10.

30 يئنه اورادا، س. 10.

31 س. ج. پيشهوري. ايران آذربايجانيندا دمokrat اتيک حرکات تاريخي (يئرسيز)، 1947، 1 ج.، س. 79.

32 آذربايجان دمokrat فيرقه سي نين مراننامه سي و نيظامنامه سي. س. 23.

33 س. ج. پيشهوري. ايران آذربايجانيندا دمokrat اتيک حرکات تاريخي، 1947، 2-جي ج.، س. 4.

34 س. ج. پيشهوري. ايران آذربايجانيندا دمokrat اتيک حرکات تاريخي، 1 ج.، س. 45.

35 « آذربايجان » (تبريز)، 18.09.1945.

36 يئنه اورادا، 28.09.1945.

37 يئنه اورادا، 5.10.1945.

38 آذربايجان سسر انا تي-نين علمي آرخيوي، ف. 5 اينو. 1، ايش 29، س. 10.

39 يئنه اورادا.

40 يئنه اورادا.

41 يئنه اورادا.

42 آذربايجان دمokrat فيرقه سي نين مراننامه سي و نيظامنامه سي، س. 10-11.

43 س. ج. پيشهوري. ايران آذربايجانيندا دمokrat اتيک حرکات تاريخي، بير ج.، س. 72.

44 يئنه اورادا، س. 76.

45 « قيزيل صحيفه لر »، س. 292.

46 يئنه اورادا.

47 س. ج. پيشهوري. ايران آذربايجانيندا دمokrat اتيک حرکات تاريخي، 2-جي ج.، س. 47. 27.

48 يئنه اورادا، س. 61.

49 « آذربايجان » (تبريز)، 4.09.1946:

50 س. ج. پيشهوري. ايران آذربايجانيندا دمokrat اتيک حرکات تاريخي، 2-جي ج.، س. 76.

51 يئنه اورادا، س. 15.

52 يئنه اورادا، س. 85.

53 آدف مرکزي-کوميته سي نين 26-29.1.1946-جي ايل تاريخلي پلننومون سندلري، س. 3.

54 پسيان ن. -تاريخچه فرقه دموكرات آذربايجان و حزب كومله كردستان، تهران، 1948، س. 29.

55 « آذربايجان » (تيريز)، 1946. 4.09.

56 « آذربايجان » (تيريز)، 1946. 31.01.

* س. ج. پيشه‌موري ميرجعفر (و يا جعفر) پيشه‌موري آدي ايله ده تانينير.

** گؤستريلن پارتيا فعاللاري سيراسيندا مقاله نين مؤلفي م. م. چنشم آزرين ده آدي چكيلميشدير-رئد. هنياتي.